

Gripenbergs gård

Antikvarisk medverkan i samband med utvändigt
ommålning av säteribyggnaden på Gripenberg 4:1.
Säby socken i Tranås kommun,
Jönköpings län

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

ANTI-KVARISK MEDVERKAN

1. ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Antikvarisk kontrollant Bo E Karlson	Rapportförfattare Bo E Karlson	Dnr. B169/2012	Lst./Kommun dnr. 434-1711-12	Slutbesiktning utförd 29 juni 2012
Fastighetsbeteckning/Populärnamn Gripenberg 4:2, Gripenbergs slott		Beslut enligt ☐ Lagen om kulturminnen m.m. ☒ Förordningen om bidrag till kulturmiljövård ☐ Plan- och bygglagen		
Län Jönköpings	Kommun Tranås			
Stadsdel/Trakt	Socken/Församling Säby	Fastighetsägare/Adressuppgifter Fredrik S Hermelin Gripenbergs gård 573 92 Tranås		
Ekonomisk karta, blad Gripenberg 7E6j. Tryckt 1987.	Koordinat x 6430. 80	Koordinat y 1446. 20		

2. BAKGRUND (bakgrundsbeskrivning, historik)

Ägaren till fastigheten Gripenberg 4:2, Säby socken, Tranås kommun, Fredrik S Hermelin, med bolaget Gripenbergs skogar AB, har erhållit bidrag till kulturmiljövård för restaurering, utvärdig ommålning, av rubricerad byggnad. Restaureringen har omfattat ommålning av fasaderna och tornen på huvudbyggnaden och genomfördes under maj och juni 2012.

Historia och ägare

Gripenbergs gård bildades av fältmarskalken Carl Gustaf Wrangel som 1648 fått en stor donation av gårdar i Säby socken. Själva säteriet kom att anläggas på Åby bys ägor och dessa gårdar inköptes 1658-61. Här uppfördes nu en storslagen sätesgård, som främst var ämnad som jaktstall. Gripenberg blev centrum för det mycket stora jordinnehav som Wrangel vid denna tid innehade i socknen. Namnet erhöi det efter hans moder Margaretha Grip.

Efter Carl Gustaf Wrangels död 1676 ärvdes godset av hans då minderåriga dotterdotter Mariana Margareta Wittenberg, med reducerades senare från henne. Genom byte kunde hon 1683 behålla huvudgården. Därmed var hela det vidlyftiga donationsgodset borta.

Efter pantsättning och komplicerade uppgörelser inlöstes det av C L von Ascheberg, sedan denne äktat ägarinnan. Dessa sålde redan 1701 egendomen till landshövdingen Reinhold Reh binder, död 1709, som ett år före sin bortgång gjort det till änkesäte för sin andra hustru Magdalena Ranck. Efter hennes död 1733 ärvdes det av hennes dotter Anna Catharina Reh binder, död 1742, vars son Fredrik Emil Witting sålde godset till bankokommissarien Samuel af Söderling som tillträdde det 1781. Denne gjorde Gripenberg till fideikommiss för sin dotterson av den friherrliga ätten Hermelin. Därefter har Gripenberg som huvudgård för fideikommisset gått i arv och senare genom köp inom denna ätt.

Den förste innehavaren var August Söderling Hermelin, som tillträdde godset 1813. Han efterträddes av sin son Samuel Axel Hermelin kallad "Gammelbaron" år 1865. Efter sin död 1915 efterträddes han av sonen Josef Hermelin, som var innehavare till sin död 1938. Då tillträdde sonen Gösta Hermelin, som 1958 överlät det på sin son Christer Hermelin. Denne sålde 1980 Gripenberg till sin son Fredrik S Hermelin som nu är innehavare.

Byggnadsbeståndet

Läget för C G Wrangels jaktstall var valt med omsorg. Det reser sig på en plåtå över den lågt liggande Svartådalen med sin stilla flytande å omgiven av låglänt terräng. Denna var tidigare till stor del ett svåmråde före åns reglering på 1800-talet. Runt ån reser sig höjdsträckningar.

Gripenbergs gårdsanläggning utgörs idag av en huvudbyggnad från 1660-talet och fyra flygelpar efter en central axel. Väster om dessa ligger ekonomibyggnader från skilda tider. Huvudbyggnaden i två våningar är uppförd i liggtimmer och har ett högt valmat tak klätt med koppar. De fyra hörnen har torn i tre våningar med huvar klädda med koppar. Byggnaden är klädd med en slät stående träpanel som är målad med gul oljefärg. De dekorativt uppbyggda omfattningarna med bl a pilastrar och friser är målade med vit oljefärg. Mittpartiet på fram- och baksidan markeras av trekantsfrontoner som pryds av vapensköldar. Huvudentrén på framsidan har kopparklädda dörrblad. Vidare finns en ingång i norra sidans mittaxel och en köksingång på den nordöstra sidan. En port leder in till källaren på den västra gaveln.

Byggnadens plan är till stora delar symmetriskt uppbyggd. Den har sin planlösning i stort sett bevarad sedan byggnadstiden, men har genomgått en del mindre förändringar. Inredningen har genomgått stora förändringar och uppvisar idag rumsinteriörer och inredningsdetaljer från olika perioder.

Byggnadshistoria. Exteriören.

Huvudbyggnaden av trä började uppföras 1663 och arbetena med inredningen pågick ännu i början av 1670-talet. Gårdsanläggningen var från början något annorlunda utformad än idag. De äldsta avbildningarna visar huvudbyggnaden omgiven av två flygelbyggnader och ett mitt emot huvudbyggnaden liggande porthus med torn. Den inre till stor del kringbyggda gårdsplan omgavs av ett plank av liggande timmer. Förmodligen var gårdsplanen från början endast grusad.

Byggnaden uppfördes med stor sannolikhet efter ritningar av arkitekten Nicodemus Tessin d. ä., som vid samma tid hade andra uppdrag för C G Wrangel både i Stockholm och på Skokloster. Byggmästare och andra ansvariga gjorde vissa mindre förändringar under arbetets gång.

Från början var den en rödfärgad timmerbyggnad med bart liggande timmer. De rikt utformade omfattningarna var målade i grå färg. Detta gällde bl a knutar, takfot, fönsterfoder och dörrumfattning. Rödfärgen finns belagd i räkenskaperna, och är därmed det tidigaste skriftligt kända belägget på en rödfärgad träbyggnad i Jönköpings län. Fönsterbågarna hade blyinfattade rutor, som förmodligen var bevarade till 1800-talets början. Taket var klätt med spån och hade spånbeklädnad fram till 1960-talet.

Fasaden var i stort sett oförändrad fram till 1770-talets slut, då den nuvarande släta panelen tillkom. År 1780 inför försäljningen av godset beskrevs den vara "nyligen panelad". De gamla omfattningarna behölls. Hela byggnaden fick nu en tidsmässig färgsättning med gul oljefärg eller möjligen från början gul slamfärg och då med troligen gråvita omfattningar. Denna färgsättning finns avbildad på teckningen från 1803. Den släta panelen är en av de tidigaste kända släta panelerna i länet. Slät panel var vid denna tid inte särskilt vanligt i Jönköpings län, men förekom mera allmänt på andra håll i landet.

På 1820-talet gjordes en stor ombyggnad av huvudbyggnaden efter det att flygelbyggnaderna satts i stand. Till denna stora ombyggnad uppgjorde arkitekten Samuel Enander en uppmätning. Om han var verksam vid själva ombyggnaden är inte klarlagt. Hans uppmättningsritningar av fasaden ger en god uppfattning av dess dåvarande utformning. Fönstren i övervåningen hade troligen då ännu inte flyttats ned två stockvarv till sitt nuvarande lägre läge. Det är nu endast på baksidans mittparti som två fönster har kvar sin ursprungliga placering närmare takfoten. När denna nedflyttning ägt rum är inte helt klarlagt.

3. ÅTGÄRD

Period/år	Arkitekt	Entreprenör/Hantverkare	Byggherre
Maj till juni 2012		Halmstrået AB, 64191 Katrineholm	Fredrik S Hermelin
Berörd byggnadsdel	Tillstånd före renovering	Vidtagna åtgärder (med angivande av material, metoder, avvikelser från program)	
Målning fasader	Fasaderna ommålades senast i början på 1990-talet.	Förslaget gjordes upp efter färgundersökning. Den historiska utgångspunkten var en färgsättning från senare delen av 1700-talet då huset oljemålades. Denna färgsättning togs fram efter riksantikvarieämbetets rekommendationer 1964 vid den stora restaurering som genomfördes 1963-65. Då fick taket sin nuvarande kopparplåt som ersättning för det tidigare spåntaket som byggnaden fick vid sin tillkomst. Inför ommålningen gjordes färgprover på panelen och omfattningar. Denna undersökning visade att fasaderna varit målade med gul oljefärg och svaga rester av den tidigare gråvita färgen. Några spår av tidigare gul kulör framkom ej. Vid fasadrengöringen före ommålning 1964 användes en sandblåstring vilket medförde att tidigare färg till stor del togs bort och det rena träet blev synligt. På timmerstommen kunde nu en svag rödfärg dokumenteras, vilket även tidigare är dokumenterat.	

		Omfattningar, fönster och dörrar hade en avvikande kulör. Fasad: Leverantör Gysinge Färg AB. Gul. , fasadytor på panel. Gripenberg Gul nr 3071-150. Gripenberg gul, NCS S3040-Y30R. Pigment: titandioxid, järnoxidgult, järnoxidrött, järnoxidbrunt. Omfattningar, Grå, Grå Gripenberg nr 371-11051. Gripenberg grå, NCS S4010-Y10R. Pigment: titandioxid, järnoxidgult, kromoxidgrönt, järnoxidbrunt, kimrökssvart. Bågar m m, Ljusgrå, Ljusgrå Gripenberg, nr 3071- 11052. Gripenberg ljusgrå, NCS S2005-Y30R. Pigment: titandioxid, järnoxidgult, kromoxidgrönt, järnoxidbrunt, kimrökssvart. Dörrblad och plattor ingående i dekor på torn. Brun, Linolfärg järnoxidbrun nr 3071-52-1. Järnoxidbrun, NCS S8010-Y30R. Pigment: järnoxidbrunt Vidare har använts grundningsfärg, Utomhusgrundfärg nr 3071-99-10. Färguppgifterna från leverantören.
--	--	---

4. KOMMENTARER (erfarenheter, kritisk granskning)

Bidraget i denna etapp har avsett ommålning av fasaderna.

5. BYGGNADSHISTORISKA RÖN / HISTORISKA RÖN (nya upptäckter, datering, ev. kommande publikation)

Denna färgsättning tillkom vid restaurering på 1960-talet och har senare följts. Genom att huset kunnat återges en färgsättning som går tillbaka till tiden vid 1700-talets slut då en träpanel tillkom senast år 1780 har denna tidskaraktär givit denna färgsättning. På en akvarell från 1804 återges huset som gult. När huset sedan fick en vit grundfärg är osäkert men det var förmodligen under 1800-talets förra hälft. På oljemålningar av Olof Hermelin, som växte upp på Gripenberg, återges byggnaden som vitmålad på 1800-talets slut. Den vita färgen bibehölls till 1960-talet. Spår av äldre färg togs till stor del bort vid ommålningen på 1960-talet. De färger som använts har i stora drag varit av god kvalitet och stoppat under lång tid. Problemet med den färg som användes på 1990-talet var att den bleknade efter några år. Detta föranledde en utredning och anmärkning.

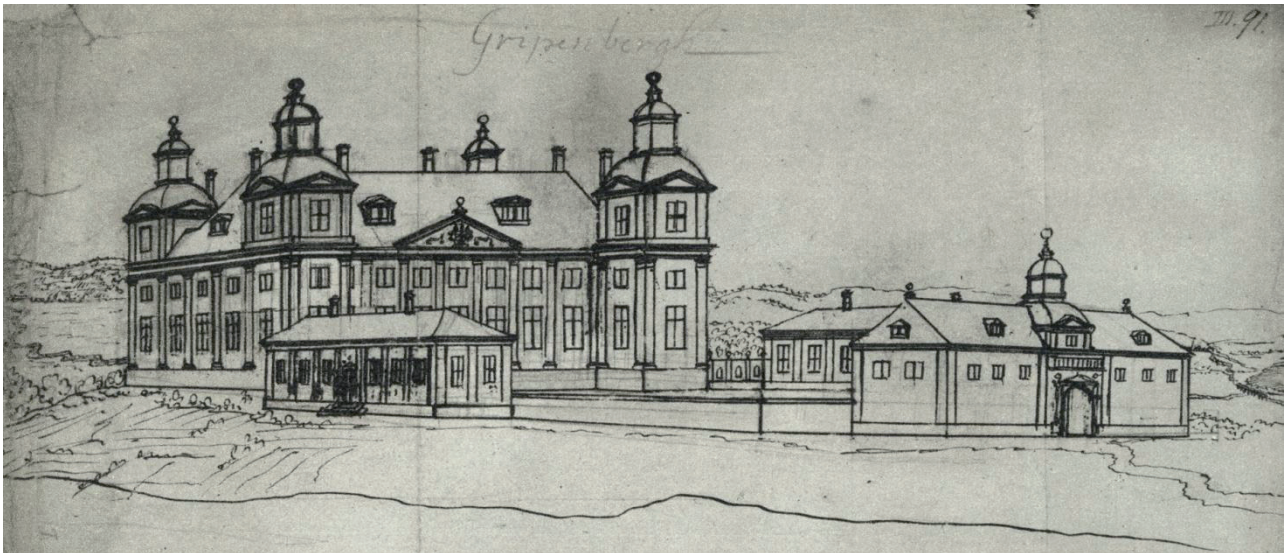
Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

Datum: 6 mars 2013.

Underskrift: Bo E Karlson

FOTOBILAGA

Historiska bilder

Gripenberg på 1660-talet. Grundfärgen var rödfärg. Det är hittills det äldsta kända exemplet på en rödfärgad huvudbyggnad på en gård i Jönköpings län. Teckning av E Dahlbergh som förlaga för Sueciaverket. Kungliga biblioteket.

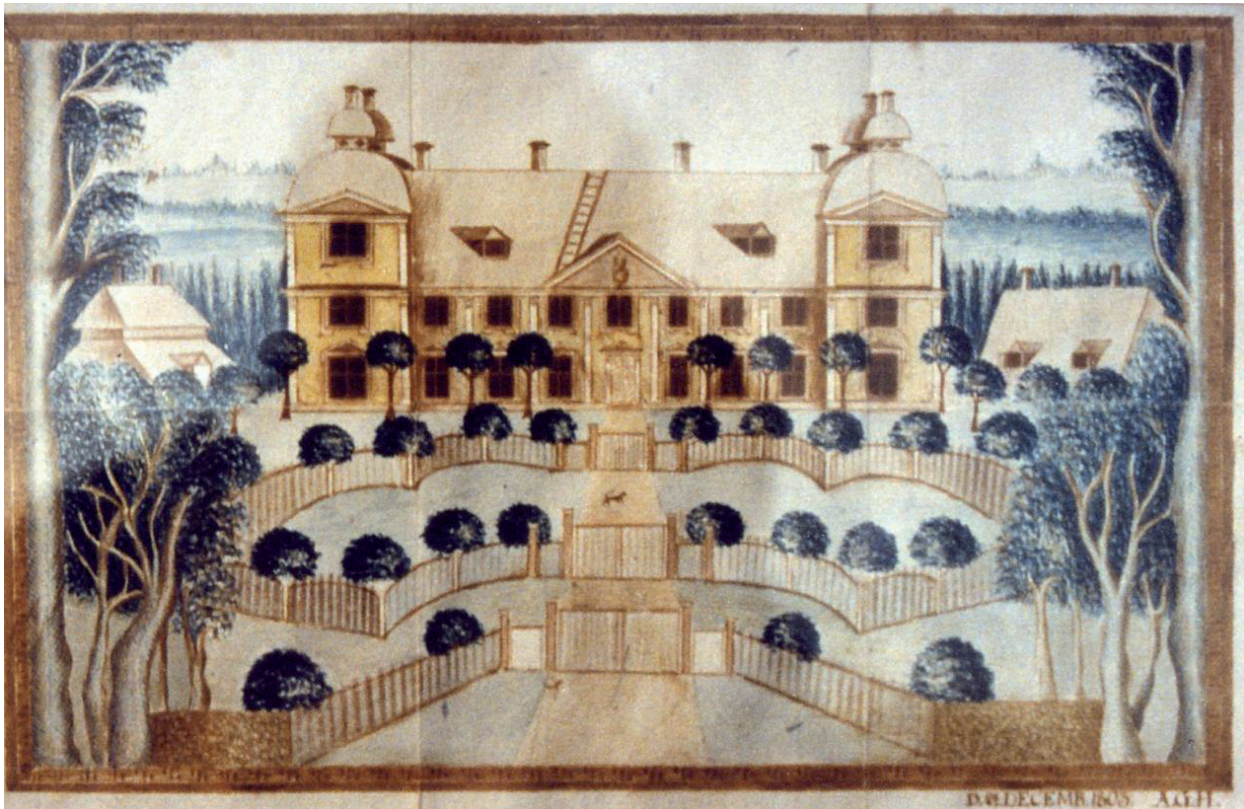
Gripenberg på 1600-talets slut. Stick för Sueciaverket efter förlaga av Erik Dahlbergh.

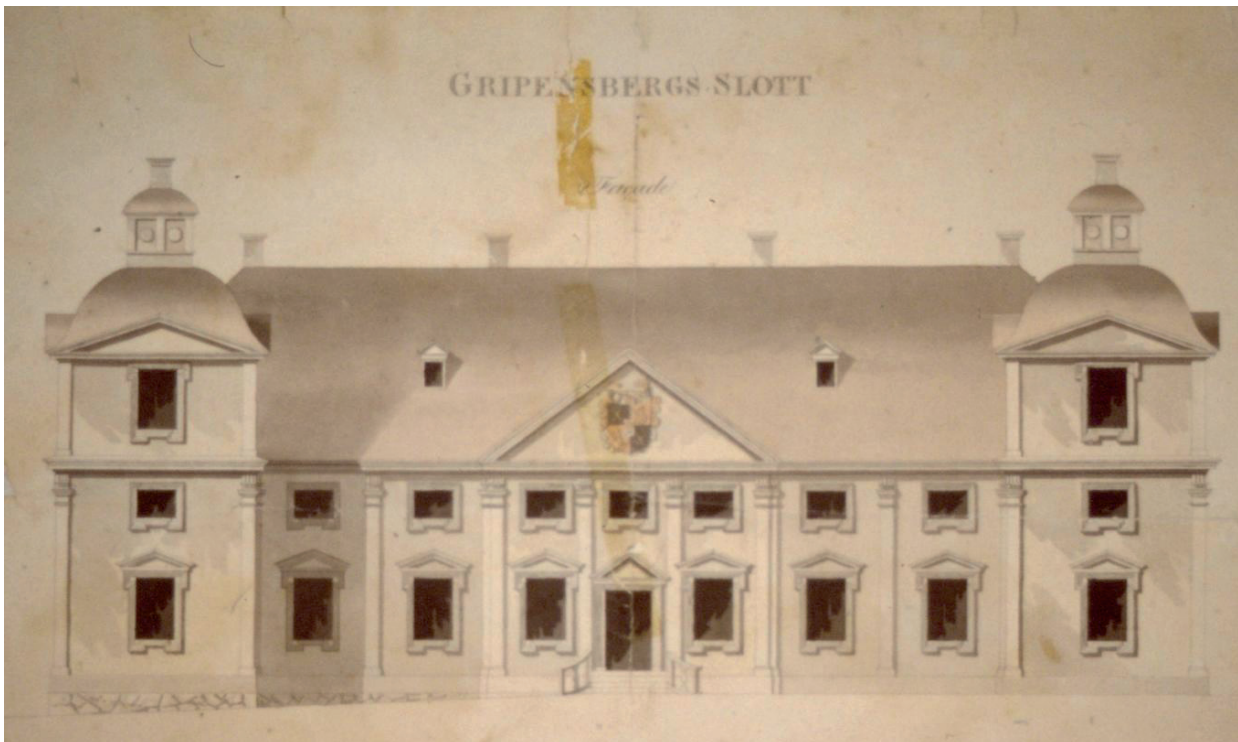
Gripenberg med färgsättning i rött och med omfattningar i grått. Gripenberg vid 1600-talets mitt. Modell i trä som finns på Skokloster. Modellen har förmodligen använts som byggnadsmodell under byggnadstiden. Foto Göran Sandstedt, 1990-tal, Jönköpings läns museum.

Gripenberg med färgsättning i rött och med omfattningar i grått. Gripenberg vid 1600-talets mitt. Modell i trä som finns på Skokloster. Modellen har förmodligen använts som byggnadsmodell under byggnadstiden. Foto Göran Sandstedt, 1990-tal, Jönköpings läns museum.

Gripenberg 1803. Akvarell av dåvarande inspektorn Hjertsäll på Gripenberg. Den äldsta kända avbildningen av den då gulmålade byggnaden.

Gripenberg. Fasadritning signerad av Samuel Enander 1813. Gripenbergs gårdsarkiv. Kulören är inte återgiven. Vapenskölden i trekantsfrontonen är det Wrangelska och denna byttes omkring tio år senare ut mot det af Söderlingska. Denna sköld är på baksidan daterad 1825.

Gripenberg. Litografi över Gripenberg omkring 1850 publicerad i Smålandsbandet av "Fordna och närvarande Sverige."

Gripenberg. Foto av Erik Åkerhielm i augusti 1903.

Gripenberg. Foto av E Axfors, Tranås. Troligen 1930-tal. Vykort.

Gripenberg. Foto av landsantikvarien Gunnar Svahnström 1952, Jönköpings läns museum. Det äldsta färgfotografiet av Gripenberg i läns museets arkiv. Den brunmålade vapenskölden är daterad 1825.

Gripenberg. Foto av Bo E Karlson, Jönköpings läns museum 1973.

Gripenberg. Foto av Bo E Karlson, Jönköpings läns museum 1973.

Gripenberg. Foto efter ommålningen på 1990-talets början av Bo E Karlson, Jönköpings läns museum 1992.

Gripensberg. Västra fasaden. Foto före ommålningen 2012. Foto 2012.

Fasaderna efter ommålningen 2012

Fasaden mot söder. Foto 2012.

Fasaden mot öster. Foto 2012.

Fasaderna från nordost. Foto 2012.

Fasaderna mot norr. I frontonen det Hermelinska vapnet. Foto 2012.

Fasaderna mot nordväst. Foto 2012

Fasaden mot väster. Foto 2012.

Färgprover. Panel med öppning mot timmervägg med spår av rödfärg. Höger bild. Skrapprov vid fönster. Foto 2012.

Fasaddetaljer. Fönster och ornament. Foto 2012.

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

År 2012 företogs en utvändig ommålning av Gripenbergs säteribyggnad.
Denna rapport ger en historiskt bakgrund och sammanfattar genomförandet.